

החזית האזרחית האוקראינית – הערכת ביניים

מאיר אלרן, אורי בר-יוסף¹, צבי מגן | 29 במרס, 2022 | גיליון 1581

אחד המרכיבים היותר חשובים במלחמה שכפתה רוסיה על אוקראינה הינו כושר העמידה המפתיע של החזית האזרחית, המונעת מרוסיה לממש את יתרונה הצבאי ולהכריע את המערכה. העורף האזרחי נבנה מחדש לאחר הסבב הקודם של 2014 והוא מתפקד בצורה מרשימה על בסיס הגיוס הכללי של הגברים, ההתנדבות המגוונת של אזרחים רבים לשלל משימות לאומיות ומקומיות, כולל לחימה בפולש במסגרות של ההגנה המרחבית. כל זאת, על בסיס של נרטיב לאומי אותו מעצב בהצלחה משטרו של זלנסקי, למרות השסעים ההיסטוריים הקיימים בין אוקראינים לרוסים ומיעוטים אחרים. מנגד, בצד ההישגים הניכרים, המודגשים היטב על ידי התעמולה האוקראינית, ניכרת גם פגיעה קשה מאוד, רב-ממדית, בעורף האזרחי, בתשתיות הלאומיות ובכלכלה המקומית. ההרסנית ביניהן היא תופעת הפליטים והעקורים, המגיעים כבר לחמישית מהאוכלוסייה. כל אלה צפויים לפגוע בחוסן הלאומי של אוקראינה וביכולתה להתאושש לאחר תום הקרבות. יכולת ההתאוששות האזרחית ומידת הצלחה לגבש חברה מלוכדת על בסיס זהות לאומית אוקראינית עשויות להיות מכריעות לגבי תוצאות המלחמה לטווח הבינוני והארוך.

הפלישה הרוסית לאוקראינה יצרה (בינתיים) שלוש הפתעות ברמה האסטרטגית: הכישלון הצבאי של רוסיה להשיג הכרעה ולממש בכך את יתרונה הברור על אוקראינה; ההתגייסות הפעילה, גם אם בלי התערבות צבאית ישירה של ארצות הברית ומערב אירופה, לפעול בתקיפות נגד התוקפנות הרוסית; והצלחה האוקראינית לא רק לבלום צבאית את מאמץ הפלישה אלא גם לגייס את האוכלוסייה האזרחית למה שנראה עד עתה כעמידה לאומית איתנה (steadfastness) ומרשימה מול התוקף. מאמר זה מתמקד בעמידה הלאומית של אזרחי אוקראינה, המושפע, כמובן, גם מממדי המלחמה האחרים.

בשלב זה, המלחמה, שאותה יזמה רוסיה כחלק מהתמודדותה האסטרטגית מול ארצות הברית ונאט"ו, מתנהלת בפועל בזירה האוקראינית. זאת, כאשר רוסיה משתמשת עתה בכוחותיה הצבאיים בעיקר נגד מטרות אזרחיות ותשתיות חיוניות, עד כדי יצירת משבר הומניטרי, בעוד

¹ פרופ' (אמריטוס) אורי בר יוסף, המחלקה ליחסים בינלאומיים, אוניברסיטת חיפה

אוקראינה, שנערכה מראש למלחמה כזו על בסיס לקחי הסבב הקודם ב-2014, מגיבה גם באמצעות מיצוי יכולותיה של האוכלוסייה האזרחית.

ההתגייסות של האוכלוסייה האוקראינית מורכבת משלושה ממדים עיקריים, המזינים זה את זה:

1. רוב הציבור מבטא תמיכה גוברת בנשיא זלנסקי, המשקיע בכך מאמץ עיקרי. בסקר שנערך ב-21 בדצמבר 2021, לאחר שהרוסים כבר ריכזו כוחות גדולים בקרבת הגבול האוקראיני, דווח כי 33 אחוזים מהנשאלים (מחוץ לאלה המתגוררים באזורים הבדלניים שבמזרח אוקראינה) קבעו כי הם ייטלו על עצמם התנגדות מזוינת, אם רוסיה תיזום פעולה צבאית רחבה. עוד כ-22 אחוזים ציינו כי הם ישתתפו בהתנגדות אזרחית. כ-15 אחוזים אמרו שיעברו לאזורים בטוחים יותר וכ-9 אחוזים קבעו שיבקשו פליטות בחו"ל. בסקר שנערך על ידי קבוצת Rating האוקראינית (1 במארס), לאחר תחילת המלחמה, דווח כי 80 אחוזים מהנשאלים האוקראינים (מחוץ לאזורים הבדלניים במזרח) ציינו שהם מוכנים להגן על ארצם עם נשק בידם. המספרים הצטמצמו ל-60 אחוזים ככל שהנשאלים מתגוררים בחלק המזרחי. בסקר מה-12 במארס ציינו 76 אחוזים מהנשאלים כי העניינים במדינה מתקדמים בכיוון הנכון, כמו בסקר נוסף של אותה קבוצה מה-18 במארס.

2. מאז שפרצה המלחמה ניכרת בחברה האזרחית האוקראינית מידה מרשימה של היענות להתגייס ולהתנדב בתחומים מגוונים ורבים. התגייסות זו מקבלת לעתים גם ממדים של סיוע ישיר לצבא ולמאמץ המלחמתי, עד כדי הצגתם כסמל העוצמה של החזית האזרחית, כמפתח לניצחון על הרוסים וכמקור לתחושת הזהות הלאומית האוקראינית.

3. מצב החירום הלאומי והגיוס הכללי של גברים מגיל 18-60 שעליהם הוכרז בתחילת המלחמה הביאו למהפך ביכולות ובאופי ההתמודדות האוקראינית נגד הצבא הרוסי. זאת, גם על בסיס ההיערכות המקדימה (מאז 2014) של אוקראינה בתחומי ההגנה האזרחית, במסגרת משרד הפנים. מאז התחילה המלחמה דווח על כ-100,000 אזרחים ואזרחיות שהתגייסו למערכי ההגנה המרחבית, הכפופה למשמר הלאומי. אלה מעורבים לא רק במגוון משימות הגנה אזרחית, שיטור וסיוע ישיר למערכות המוניציפליות, אלא גם בתגבור משמעותי של המאמץ הצבאי לשבש את פעולתם של הכוחות הרוסיים באמצעות צוותי תקיפה אזרחיים.

בצד ההישגים הניכרים, המודגשים היטב על ידי התעמולה האוקראינית, ניכרת גם פגיעה קשה מאוד, רב-ממדית, בעורף האזרחי. זאת, ככל שהתקיפות באש של רוסיה נגד מטרות אזרחיות מתעצמות ומקבלות אופי של התשה וכתשה, נוכח הקושי שלהם לייצר תמרון והתקדמות קרקעית. משמעות הדבר ניכרת בעיקר בגל העצום והגדל של פליטים (ככל הנראה כבר יותר מ-3 מיליון, רובם נשים וילדים שעזבו את המדינה) ועקורים (כ-6.5 מיליון שהתפנו

מבתיים). בשלב זה מדובר ביותר מחמישית מהאוכלוסייה האזרחית. שיעור פליטים ועקורים זה, וכן ההרס הרב במבנים, בתשתיות הלאומיות ובכלכלה מצביעים על האתגר האדיר לרציפות התפקודית של אוקראינה כמדינה וכחברה, ועל הקושי הרב שעשוי להפריע להתאוששות הנדרשת לאחר תום הקרבות.

גם אם מסתמן כי כושר העמידה של האוכלוסייה האזרחית האוקראינית הוא אכן גבוה, בהנחה שהמסרים התקשורתיים של התעמולה האוקראינית אינם מעוותים לחלוטין את התמונה, עדיין אין פירוש הדבר בהכרח שהחוסן החברתי – לאומי של אוקראינה הינו גבוה. כאן המקום להרחיב על הקשר וההבדל בין שני המושגים.

הספרות המקצועית הדנה באסונות המוניים, מהטבע ומידי אדם, כמו מלחמה, מציגה אבחנה חשובה בין מניעה (resistance) של האסון או צמצום נזקיו, לפני או בעת התרחשותו, לבין חוסן חברתי (societal resilience) המתבטא בעיקר בזמן ולאחרי האסון. חוסן חברתי מתבטא ביכולת גבוהה של רציפות תפקודית ובעיקר ביכולת גבוהה של התאוששות מהירה מהמשבר ואף התאוששות מרחיבה עד כדי צמיחה. בדרך כלל יש קשר נסיבתי בין שני המושגים, שכן כושר עמידה (במהלך המלחמה, למשל) אמור לחזק את החוסן החברתי ולאפשר התאוששות. אולם על החוסן משפיעים גם משתנים חשובים נוספים, ביניהם: רמת ההיערכות המקדימה של המדינה לאסון, עוצמת הנזק הישיר והאגבי הנגרם עקב האסון, הסיוע של המדינה ושל גורמים בינלאומיים לאוכלוסייה ולא פחות מכל אלה, התודעה הציבורית של החברה הנפגעת.

לתודעה הציבורית יש חשיבות רבה, כפי שזו מצטיירת במלחמה הנוכחית. מבחינת ממשלת אוקראינה ועבור הנשיא זלנסקי במיוחד, כנושא בעיקר עול המאמץ התודעתי (כלפי פנים וכלפי חוץ), ניכר כי המרכזיות של התודעה הציבורית, המקומית והבינלאומית נהירה להם. לכן המנהיגות האוקראינית משקיעה בכך מאמץ רב וכנראה מוצלח. מהבחינה הפנימית, ניכר ניסיון, גם תעמולתי, של האוקראינים לייצר דימוי של "עמידה לאומית איתנה" גם כחלק ממסגור המלחמה כאירוע לאומי מכונן.

יש לכך חשיבות מכרעת מעל ומעבר לניהול המלחמה עצמה. מדובר גם במאמץ נמשך להבנות זהות לאומית אוקראינית אחודה, הצועדת מחברה שסועה מקבוצות אתניות שונות לחברה לאומית סולידרית, המלוכדת מאחורי רעיון לאומי משותף. זאת על רקע העובדה ההיסטורית, שאוקראינה הינה ביסודה מדינה עם זהות לאומית מעורבת, אוקראינית – רוסית, ש-17.5 אחוזים מאזרחיה מזוהים כרוסים וכ-30 אחוזים מהאוקראינים הם דוברי רוסית כשפת אם ראשונה. תמונה דו-לאומית זו מתהפכת לטובת הצד הרוסי במחוזות המזרחיים והדרום מזרחיים של אוקראינה, שבהם מתקיימת עיקר הלחימה. בהקשר אקוטי זה, כוחות בדלנים קיצוניים מקומיים ממוצא רוסי פועלים ומופעלים בשטח נגד המדינה האוקראינית. מולם ונגד הצבא הרוסי מופעלות גם קבוצות לאומניות רדיקליות אוקראיניות. למעשה, בין קבוצות אלה מתנהלת "מלחמה זוטא", שעיקרה טרור דו-סטרי נגד אזרחים, שישפיע על זהותה האתנית של המדינה.

למרות מסך התעמולה הכבד, אפשר להעריך כי החזית האזרחית הפנימית הינה גורם משפיע חשוב, המזין במידה רבה את יכולתה של אוקראינה להתמודד, בינתיים בהצלחה, מול הפולש הרוסי. עם זאת, מידת השפעתה של החזית האזרחית על עתידה של אוקראינה עדין אינה ברורה. היא תלויה במידה רבה באורך המלחמה, בנזקיה, ובעצימות המאבק הפנים-אוקראיני. נראה כי ההנהגה האוקראינית, המרכזית והמקומית, מודעת לכך היטב ולכן מכוונת מאמצים עליונים לתחום התודעתי, תוך הישענות מרבית על בנייתו והפצתו של נרטיב פטריוטי לאומי. על פניו, מאמץ זה מצליח בינתיים לערער את היתרון האסטרטגי הרוסי. השאלה האם העמידה האיתנה של האוכלוסייה האזרחית מול הפולש הרוסי תתעצב בהמשך גם לחוסן לאומי בר קיימא, שיאפשר התאוששות מהירה, שתקבע במידה רבה את תוצאות המלחמה.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט